

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆՔ

1908

ՆՇԱՆԱԻՈՐ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼՔ

ՄՈՒՐԱՑԱՆ

1854-1908

Բաֆֆիի և Մերենցի ըով ամփոփուեցաւ
Մուրացանի մարմինը. վիպագրութեան մէջ
իր վարպետներուն հետեողը՝ գերեզմանի

տէր, իսկ նա ինքնօգնութեամբ զարգա-
ցաւ երբ երկու տարի խորէն վ. Ստեփա-
նէի դպրոցին մէջ ուսուցիչ կարգուեցաւ,
և աւելին ալ, երբ չքաւորութենէն հար-
կադրուած հաշուակալի տեսրը ձեռք ա-
ռաւ Թիֆլիզի մէջ 1879ին և երեսուն տա-
րիի չափ՝ մինչև գրեթէ կեանքին վերջը՝
այդ պաշտօնէն ապրելով, ազատ ժամերուն
գրականութեամբ կը պարապէր: Նորութիւն
չէ այս պարագայն մեր գրիչներուն հա-
մար, և կեանքերին չեն ուզեր կապել

մէջ ալ անոնցմէ անբաժան եղաւ: Եթէ
ստույգ է որ իր վէպի ուսուցիչներուն չկըր-
ցաւ հաւասարիւ արդիւնքով ու համբաւով,
սակայն իր գրուածներով ատեն մը շա-
տերը հետաքրքրեց ու օրօրեց. կ'արժէ որ
վիպագրին գործերէն առաջ, կեանքին ահ-
նարկ մը տանք:

Մնաւ Գրիգոր Տէր-Յովհաննիսեան՝ որ
այսպէս կը կոչուէր զեռ Մուրացան ծած-
կանունը չառած՝ Շուշի քաղաքը՝ 1854ին,
և իր ծննդավայրին մէջ նախնական ու-
սումները աւարտեց, այս էր իր գիտու-
թեան պաշարը՝ զոր ուրիշներուն կը պար-

ուրիշի ընթերցասիրութեան քմահաճոյքին:

Մուրացան կանուխէն գրիչը ձեռք ա-
ռած է, իր առաջին գրութիւնները գրա-
բար ոտանաւորներ են, հրատարակուած
Արարտու և Այշուրյա Արարտեան լրա-
գիրներուն մէջ 1872ին: Իր քսան տա-
րեկան հասակին, սկսած է թղթակցիլ Մե-
ղա և Նոր-Դար լրագիրներուն, փորձ ամ-
սագրին, և վերջերս Արճագտեքի և հուսկ
Լուսնայի մէջ գետեղած է իր վէպերը, այս
պատճառաւ ալ շատ ծանօթ չէ իր անու-
նը, այդ գրուածները առանձին գրքերով
լոյս տեսած չըլլալուն:

Ռուսահայ թերթերը մինչ կը գովեն Մուրացանի տաղանդը և գրութեան ոճը, սակայն զանց չեն ընեն պարսաւել իր ուղղութիւնը:

«Նա գրական խոշոր տաղանդի հետ, կը կարդանք Մեր Զայեի մէջ, ունէր և դիտողի լաւ ընդունակութիւններ, որոնցմով կարող էր մեր վիպասաններու մէջ ամենատաղանդաւոր վարքագրող վիպասանը ըլլալ, եթէ կարենար զուրս ելլալ իր ուղղութեան նեղ շրջանակէն»։ և ուրիշ տեղ, «Մուրացան օժտուած էր վիպասանի խոշոր ընդունակութիւններով, սակայն խիստ միակողմանի ուղղութեամբ»։ Թէ՛ ինչ էր այդ ուղղութիւնը լաւ կը բացատրէ Լէօ իր Ռուսահայոց Գրականութեան մէջ, թէպէտեւ քիչ մը խիստ գոյնեղով ներկայացնելով Մուրացանի գրութեանը, ու նոյն իսկ զանց ընելով յիշել հեղինակին գլխաւոր գրութեանը՝ Ռուզանի, Գետից Մարգարիտանին, և խորհրդաւոր Միանճուհին, առանց որոնց Մուրացան այսօր մուսուրթեան կրնար դատապարտուիլ:

Եթէ ազգային պահպանողական ոգին Մուրացանի գրութեանը գրական արժէքը կը նսեմացնէ, սակայն «իւր վէպերու լեզուն հայագիտութեան կողմէ բաւական ընտիր է մեր քանի մը գրողներու և վիպասաններու լեզուէն» կը գրէ Մշակ, որ նոյն իսկ Մուրացանի քանի մը պատմական վէպերու մէջ կ'ախորժի Բաֆֆի և Երեմեյի գրութեանը արձագանգը լսել:

Դժբաղդարար Մուրացան չկրցաւ իր այնքան վէպերով համակրանք և... դրամ վաստակել, և երբ ընտանեկան գոտութիւնը և աշխատութեան յոգնութիւնները ծանրացան իր վրայ, ու լքուած ամէնքէ՛ իր տխուր հիւանդութեան հետեւանքով, հիւանդանոցի խուլ անկիւն մը կը ձգուի, յիշել կու տայ մեզ ուրիշ խղճալի գոհ մը՝ Եղիա Տէմիրճիպաշեանը:

Երկար պիտի ըլլայ Մուրացանի գրութեան ներք մի առ մի յիշելն իսկ, նա շատ բան գրած է և ցաւալին այն է որ շատ ալ շտապով, այդ պատճառաւ ալ չէ կրցած

կոկել իր գրութիւնքը և քանի մը բան ալ բոլորովին հում հում տպած է:

Ժամանակագրական կարգով առաջինը կը համարուի Աղուանից վերջին կաթողիկոս Հասան—Զաւախանի կենսագրութիւնը, որ 1880ին Փոքր ամագրին մէջ տպուած է, այն պատմութիւնը արդիւնք է 1877ին ըրած ճամբորդութեանը Հայաստանի հին վանքերուն և աւերակներուն մէջ:

Մուրացան ինչպէս ճամբորդութենէն այսպէս ալ միջավայրէն ազդուած է. եւրիտասարդ Ղարաբաղցին թիֆլիզի նման կեդրոնի մէջ ապրելով իր գրելիք վէպերուն հանգոյցները կը գտնէր առօրեայ կեանքին մէջ, և բնական ուշիմութեամբը գիտէր օրինակել, վերածել, գունագեղել զանոնք: Սակայն դեռ վիպագիր չեղած թատերագրի հոչակ հանց իր մէկ խաղով, որ 1882ին ներկայացուեցաւ Աղամանի ու տիկին Հրաչեայի նման համբաւաւոր դերասաններէ: Մեզի անծանօթ է թէ ինչու Ռուզանի այսքան յաջողութիւն և ընդունելութիւն գտնելէ վերջ միակ թատերախաղը եղած է Մուրացանին, Նոյն պատմական տրաման երբ 1900ին Թաւրոս հանդիսին մէջ տպուեցաւ, թեր ուղէմ յոգնածներ երեցան Մուրճի՝ մէջ ու մատենախօսականներ Մշակի ու Նոր Դարի մէջ՝ անոր արժէքը զնահատելու դիտումով, անշուշտ Մուրացան այդ քննադատութիւնները չէր արհամարհած որ իր կեանքի վերջի օրերուն զբաղած էր, ինչպէս կ'ըսուի, Ռուզանի սրբագրութեամբ, որու մէջ երգերու կտորները նա խնդրեւ և եղանակել տուեւր էր տաղանդաւոր երաժշտագէտ Հ. Կոմիտաս վարդապետին:

Ռուզանի հայ մեկընի մը աղջիկն է որ իր հայրենիքին փրկութեան համար կը հաւանի անձնատուր ըլլալ Թաթար խառնին՝ որ պաշարած էր իր հայրենի ամրոցը: Ողբերգութեան այս լուծումը հաճելի

1. Մուրճ, 1901 թ. 3: Ասոր ղէմ անդ, Թ. 7: Քննադ. Միւլի, 1901 թ. 20, Նոր Դար, 1901 թ. 70:

չէր կրնար ըլլալ քննադատութեան, և իրացընէ ըստ Նոր Դարի մէկ յայտնութեան (1901 թ. 70) հեղինակին ձեռագիրը ուրիշ կերպով կը յանգի. Ռուզանայ յալագգիներուն բանակը երթալէն վերջ կը համոզէ թշնամիները հեռանալ այդ գաւառէն և միջոց տալով հայերուն բերդէն դուրս ելլելու և զօրք ժողովելու, ինքզինքը կը թունաւորէ փրկելու համար իր կուսական պատիւը և շունչը կու տայ հօրը զրկելն մէջ երբ նա յաղթական կը մտնէ թաթարաց բանակը:

«Այդ պիէսի արդէն առաջին ներկայացումից յետոյ, կը պատմէ մեզի Մինաս Բերբերեան,՝ հասարակութեան մի շրջանի մէջ խօսակցութիւն է բացվում երիտասարդ հեղինակին արտասահման ուղարկել ուսումը շարունակելու համար: Մի քանի հարուստ վաճառականներ խոստացան անգամ նորան իրենց հաշուով ուղարկել, իրենց որդեգիր անել և այլն: Բայց ինչպէս շատ անգամ, նոյնպէս և այս խոստումները մի միայն խոստումներ մնացան և չիրագործուեցան»: Չենք տարակուսիր որ եթէ այդ տեսակ օգնութիւն մ'ըլլուէր ժամանակին որով կարենար Մուրացան իր ուղղութեան հորիզոնը ընդարձակել, այսօր մենք Ահարոնեանի նման գողտրիկ, Բաֆֆիի չափ վառվռուն վիպասանի մը հետ նշանաւոր թատերագիր մ'ալ պիտի փնտռէինք յանձին Մուրացանի, որ ընդհանրապէս թոյլ և ճապաղ ոճ մ'ունի:

Մուրացան իրեն եղած այս զրկումը վէպի նիւթ ըրաւ, «Հասարակաց որդեգիրը» տիտղոսով մը գրուածքին, ուր կը հարուածէ հարուստ ու անտարբեր դասակարգը. այսպէս անձնական կամ աւօրեայ հարցերը մէյ մէկ վէպի պատճառ դարձած են մեր հրապարակախօս վիպասանին՝ որ ըսած է. «Ես միշտ այն կարծիքէն եմ եղել, որ ժողովրդին կարելի է աւելի մեծ օգուտ բերել վիպական գրու-

ած քներով, քան թէ չոր ու ցամաք առաջնորդողներով»: Ու հաւատարիմ իր այս բնաբանին գրեց ու շատ վէպեր գրեց. այնպէս որ երբ այսօր զանոնք ցանկելլով կ'ուզենք կը զարմանանք իր գրչի ու լեզուի բեղմնաւորութեան վրայ: Համառօտ կենսագրականիս ծրագրէն դուրս է անոնցմէ գէթ յաջողագոյններուն բովանդակութիւնը համառօտել ու զատաստան յայտնել, քանի որ արդէն Բազմա-վէպ առիթն ունեցաւ մօտեւրա՝ իր գրեթէ ռեյն ունայ վրայ խօսելու: Կը դնենք ստորեւ իր գրուածներուն ցանկը առնելով Տարագի՝ կանխաւ մէկ հրատարակութենէն, մաղթելով որ շուտով իրագործուի հանգուցեալ հեղինակի միակ փափաքը՝ հատորներու մէջ ամփոփուած տեսնելու թերութիւնները. և Բազուի Հայոց Կուլտուրական Միութեան գեղեցիկ ու ազնիւ որոշումը՝ Շուշիի գաւառին հայ գիւղերէն մէկուն մէջ գրադարան մը բանալու իր անունով, յաւերժացնելու համար Մուրացանի յիշատակը:

Ա. հտ. Նոյի Ազգաւը-Առաքեալը - Խորհրդաւոր Միանձնուհի.

Բ. հտ. Գէորգ Մարգպետունի.

Գ. հտ. Վահան Դողթնացի-Անդրէաս Երէց.

Դ. հտ. Հայ բողոքականի ընտանիքը-Իմ կաթուղի հարսնացուն-Չըհաս է.

Ե. հտ. Հարուստը գուարճանում է-Հասարակաց որդեգիրը-Իմ երջանկութիւնը-Անպատճառ իշխանուհի-Միթէ վայել է.

Ձ. հտ. Հանելուկը լուծուեցաւ-Հին ազգասիրի գաղտնիքը-Պսակների բողոքը-Երէկ և այսօր-Տիկին Փիրաւանի վիշտը-Ինչու իմ ստորագրութիւնը չընդունեցին - Յատուկ թղթակիցը-Խոշի վանքում-Երկուսից որը-Մարդը մտադիր, կիսը կարգադիր - Ցպահանջ-Գթնութեան քղերբ. (ամբողջը մանր պատմութեան):

Է. հտ. Լուսաւորութեան կետորոնը, Ա. և Բ. մաս.

Ը. հտ. Լուսաւորութեան կետորոնը, Գ. և Դ. մաս.

Թ. հտ. Թատերգութիւններ, Չափածոյ բանաստեղծութիւններ (մեծաւ մասամբ անտիպ):

Ժ. հտ. Իմ տեսած աշխարհը (նոյնպէս անտիպ):

Հ. Գ. ԶԲԱՐԵԱՆ

1. Հանգես Գրպ. 1896 էջ 271:
2. 1908 էջ 510-2.

3. 1903 թ. 7. — 4. Այս տառը հատորներուն առաջինը միայն լոյս տեսած է 1904ին: